

Krzysztof Nerlicki
Szczecin

CZYNNOŚCI POZAJĘZYKOWE W PROCESIE TRANSLATORYCZNYM – KILKA UWAG W KONTEKŚCIE KSZTAŁCENIA TŁUMACZY

Zarys treści. W artykule podjęto problematykę opisu czynności pozajęzykowych związanych z procesami translatorycznymi. Część teoretyczna zawiera uwagi na temat rozwoju kompetencji rozwiązywania problemów i ściśle związanych z nią strategii. W części praktycznej podano przykłady problemów translatorycznych wymagających wykonania czynności pozajęzykowych.

Uwagi teoretyczne

Zarysowana w temacie problematyka artykułu implikuje istnienie dwóch rodzajów czynności, które można wyróżnić w procesie translatorycznym. Z jednej strony są to czynności językowe, które stanowią *per naturam* zasadniczą część procesu translatorycznego, prowadzącą do powstania translatu. Z drugiej zaś płaszczyzna językowa, związana z tekstem wyjściowym i konkretnym zleceniem translatorycznym, warunkuje powstanie czynności pozajęzykowych. Pojęcie „czynności pozajęzykowe w procesie translatorycznym” definiuję jako szereg działań tłumacza, podejmowanych przed, w trakcie, jak i po wykonaniu czynności językowych celem optymalizacji procesu translatorycznego oraz ewaluacji jego wyników. Czynności te powinno się rozpatrywać w układzie pomiędzy tekstem wyjściowym, zlecniodawcą, tłumaczem i tekstem docelowym. Sam tekst wyjściowy nie jest bezpośrednią wielkością decydującą o rodzaju czynności pozajęzykowych. Tym wyznacznikiem jest pochodna wymienionych wcześniej parametrów,

skupiająca się głównie wokół osoby tłumacza i jego szeroko rozumianej kompetencji tłumaczeniowej. Kompetencję tłumaczeniową tworzą kompetencja językowa, kompetencja kulturowa, kompetencja encyklopedyczna, kompetencja psychologiczna, logiczna oraz kompetencja pragmatyczna (por. Dąbska-Prokop 2000: 109f). Pośród nich należy wymienić także tzw. kompetencję rozwiązywania problemów (por. *Handlungskompetenz*, w: Knauer 1998: 47). Właściwie kompetencja rozwiązywania problemów ma zastosowanie zarówno w trakcie wykonywania czynności językowych, jak i poza językowymi. Na podstawie czynności językowych związanych z operacjami translatorycznymi tłumacz dostrzega problem translatoryczny, określa sposoby jego rozwiązania (nierzadko są to tylko hipotezy możliwych rozwiązań!), a następnie podejmuje dalsze czynności translatoryczne – językowe lub pozajęzykowe, które mają na celu rozwiązanie zaistniałego problemu. Kompetencja rozwiązywania problemów ma zatem wielostopniowy wymiar i składa się z następujących stadiów:

- 1) dany problem należy dostrzec,
- 2) trzeba określić sposoby jego rozwiązania,
- 3) wybrać optymalny sposób rozwiązania problemu,
- 4) rozwiązać problem,
- 5) dokonać oceny poczynionych kroków w kontekście dalszego rozwoju ogólnej kompetencji translatorycznej.

Przeprowadzenie takiej ewaluacji ma umożliwić tłumaczowi uniknięcie sytuacji problematycznych przy następnych identycznych lub podobnych zleceniach translatorycznych, a tym samym efektywizować kompetencję rozwiązywania problemów. Wills (1992: 51) wymienia kilka charakterystycznych cech dla stadiów rozwiązywania problemów:

- 1) czynności rozwiązywania problemów w kontekście stawianych hipotez zawsze oscylują pomiędzy próbą rozwiązania problemu a możliwością popełnienia błędu (hipoteza rozwiązania problemu jest błędna), aż do momentu znalezienia rozwiązania właściwego;
- 2) wraz ze wzrostem kompetencji rozwiązywania problemów maleje dystans pomiędzy rozpoznaniem danego problemu a jego rozwiązaniem;
- 3) rozwiązywanie problemów ma charakter stadialny, a tym samym ściśle i bezpośrednio zależy od kompetencji samego tłumacza;
- 4) rozwiązanie problemu zależy ogólnie od stopnia kreatywności i wytrwałości tłumacza.

Wills zwraca też uwagę na to, iż należy wyraźnie odróżnić generalną zdolność do rozwiązywania problemów (*Problemlösungsfähigkeit*) od spe-

cyficznej sprawności rozwiązywania problemów (*Problemlösungsfertigkeit*)¹. Mówiąc o sprawności należy wymienić też pojęcie strategii, których użycie bezpośrednio determinuje procesy szukania optymalnych rozwiązań (*Suchprozesse*). Abstrahując od wielości definicji pojęcia „strategia” warto podkreślić potrzebę analizowania używanych strategii na trzech płaszczyznach:

- 1) na płaszczyźnie dostrzegalnych zachowań i działań;
- 2) na płaszczyźnie procesów poznawczych, które nie podlegają bezpośredniej analizie, a leżą u podstaw płaszczyzny pierwszej;
- 3) na płaszczyźnie umysłowych reprezentacji tych strategii w pamięci ludzkiej, które stanowią podstawę płaszczyzny drugiej i płaszczyzny pierwszej (por. Grotjahn 1997: 52; Nerlicki 2003).

Na ostatniej wymienionej płaszczyźnie istotną rolę odgrywa metawiedza tłumacza o stosowanych przez niego strategiach (Grotjahn 1997: 54). Rozważając ten aspekt trzeba dodać, iż używanie strategii jest zdeterminowane indywidualnie, to znaczy, każdy tłumacz posiada odmienny ich zasób, ale także inny sposób ich stosowania przy identycznych lub podobnych problemach translatorycznych (por. Wills 1992: 55). Indywidualny charakter rozwiązywania problemów jest konsekwencją czynników, które zaliczyć możemy do sfery emocjonalnej lub nawet biologicznej (np. różnica płci – por. Zaliwska-Okrutna 2003)².

Czynności pozajęzykowe w procesie translatorycznym wymagają stosowania bardzo szerokiego spektrum strategii rozwiązywania problemów. Jak już wcześniej stwierdziłem – są one determinowane przez tekst wyjściowy, specyfikę zlecenia translatorycznego oraz kompetencję samego tłumacza. Czynności pozajęzykowe wykonuje się najczęściej po lekturze i zrozumieniu tekstu wyjściowego. Patrząc z innej perspektywy, czynności pozajęzykowe mogą być wykonywane przed, w trakcie lub po sporządzeniu pierwszej – roboczej wersji tłumaczenia (*Rohübersetzung*). Należy w tym miejscu dodać, że przygotowywanie się np. tłumacza konferencyjnego przed właściwym procesem translatorycznym (np. poszerzanie wiedzy na dany temat) nie wynika bezpośrednio z tekstu tłumaczenia, lecz ze specyfiki zlecenia

¹ Wills (1992: 185) krytycznie odnosi się do pojęcia „kompetencja” w jego tradycyjnym rozumieniu w opozycji do pojęcia „performancja”, skłaniając się bardziej ku angielskiemu „proficiency” i niemieckiemu „Fertigkeit”.

² Hejwowski (2004: 160) zwraca uwagę na stosunkowo ubogą wiedzę na temat zależności predyspozycji do tłumaczeń od czynników indywidualnych. Wydaje się, że w ten kontekst wpisuje się także problem efektywnego stosowania strategii rozwiązywania problemów.

translatorycznego i wydaje się być również czynnością pozajęzykową w danym procesie translatorycznym, ponieważ on tę czynność implikuje. Podczas przygotowywania się do tłumaczeń ustnych tłumacz może tylko przewidywać problemy, które pojawią się w trakcie przekładu, ale nie jest w stanie określić ich stopnia złożoności. Tym samym czynności pozajęzykowe w formie uzupełniania wiedzy, kwerendy, konsultacji ze specjalistami z danej dziedziny mogą mieć wówczas tylko charakter prognostyczny. Niewątpliwie tekst wyjściowy (przy tłumaczeniach pisemnych) konkretyzuje czynności pozajęzykowe, a tym samym stosowane strategie rozwiązywania problemów są ściśle skierowane na osiągnięcie celu. W trakcie przygotowywania procesu tłumaczenia tekstów pisanych nieodzowne jest określenie stopnia trudności problemu translatorycznego i wynikających z niego czynności pozajęzykowych. Jest to tym istotniejsze, iż każde zlecenie translatoryczne dokonuje się w pewnym ustalonym przez zleceniodawcę i tłumacza czasie. Kwestia określenia rzeczywistego czasu potrzebnego na zrealizowanie zlecenia jest niejednokrotnie uzależniona od lektury tekstu wyjściowego, sprecyzowania w nim problemów natury językowej i pozajęzykowej, a tym samym ustalenia czynności językowych i pozajęzykowych (por. Wirt 2001). W przypadku czynności pozajęzykowych praca tłumacza jest często determinowana przez wielu czynników zewnętrznych, które pozwalają mu na dokładne określenie czasu potrzebnego do wykonania tłumaczenia dopiero w trakcie realizacji zlecenia translatorycznego.

Uwagi praktyczne

Rozważając podjęte wcześniej problemy od strony praktycznej trzeba zauważyć, że dydaktyka przekładu winna w szczególności sposób uwzględnić rozwój kompetencji rozwiązywania problemów. Podczas doboru tekstów do tłumaczeń warto odnosić się nie tylko do płaszczyzny językowej (rodzaje tekstów, techniki tłumaczeń, najczęstsze problemy językowe etc.), lecz także stawiać przed przyszłymi tłumaczami zadania pozajęzykowe. Jak już wcześniej nadmieniałem, pierwszą ważną sprawą jest dostrzeganie problemów. W początkowej fazie procesu dydaktycznego nie jest to zadanie proste, ponieważ tłumaczenie jest postrzegane przez pryzmat płaszczyzny językowej, a tym samym uwaga studenta skierowana jest głównie na znaki językowe (por. Lörcher 1997). Stąd też ważna jest bardzo wnikliwa analiza treści tekstu, po czym można określić problemy i wskazać sposoby oraz źródła ich rozwiązania. Oto kilka przykładów:

- Czynności translatoryczne dość często wymagają korzystania z literatury fachowej (np. podczas tłumaczenia tekstów historycznych, technicznych). Nie zawsze nawet najlepszy słownik pozwala nam rozwiązać powstały problem. Umiejętności szybkiego dotarcia do źródeł poprzez bibliotekę, internet czy konsultacje ze specjalistą z danej dziedziny również winny być rozwijane na zajęciach (np. poszukiwanie w języku polskim lub obcym odpowiedników pojęć czy nazw historycznych).

P r z y k ł a d 1: W języku niemieckim istnieje pojęcie historyczne *Trümmerfrauen*. Czy i jaki jest jego odpowiednik w języku polskim? Gdzie należy szukać takiej informacji?

P r z y k ł a d 2: Pod Szczecinem istniał kiedyś - dzisiaj pewnie znany tylko historykom - dom myśliwski księcia Jana Fryderyka, nazywany po niemiecku *Zum Sack*. Czy istnieje i jaki jest jego odpowiednik w języku polskim?

- Tłumacze znajdują też zatrudnienie w telewizji. Ich zadaniem jest przygotowanie polskiej wersji językowej programów lub filmów na podstawie np. listy dialogowej i kasyety VHS. Niejednokrotnie dopiero wnikliwa analiza obu źródeł pozwala na właściwe przetłumaczenie danej sekwencji. Wszelkie braki w tekście listy dialogowej muszą być uzupełnione poprzez odsłuchanie i obejrzenie kasyety VHS.

P r z y k ł a d 3: Zdarza się, szczególnie przy bardzo starych filmach, iż jakość dźwięku uniemożliwia (nawet native speakerowi!) w niektórych momentach zrozumienie tekstu. Jak rozwiązać taki problem, gdy nawet kontekst zawodzi? Jak dotrzeć do scenariusza?

W programach telewizyjnych istotną rolę odgrywa rozumienie obrazu, który może rozwiązać wiele problemów translatorycznych.

P r z y k ł a d 4: W jednym z programów niemieckich z cyklu „100 deutsche Jahre” („Sto niemieckich lat”), który dokumentował historię naszych sąsiadów w XX wieku oraz ich dzień dzisiejszy, prezentowano kwestię ochrony przyrody. W programie tym pojawiła się sekwencja, w której pokazano, jak dzieci niemieckie uczą się rozpoznawać gatunki ptaków. Pomiędzy ptakami były także zimorodki, na które dzieci wołały nie *Eisvogel* tylko *Licher-Vogel*. Skąd pochodzi ta nazwa? W programie wykorzystano elementy reklamy piwa marki Licher, którego producent wspiera ochronę przyrody. Stąd też skojarzenie u dzieci ptaka z reklamy z nazwą tego trunku. Rozwiązanie tego problemu wymagało od studentów wykonania wielu czynności pozajęzykowych (poszukiwania w internecie, konsultacje z native speakerem itp.).

- Umiejętności translatoryczne wykorzystywane są także w pracy dziennikarskiej. Oprócz ćwiczeń typowo językowych związanych np. z umiejętnością tworzenia skrótu informacji, studenci winni też być zaznajamiani z dodatkowymi źródłami wiedzy np. o stosunkach polsko-niemieckich.
P r z y k ł a d 5: Na podstawie artykułów prasowych niemiecko- i polskojęzycznych (gazety codzienne, tygodniki, wydawnictwa naukowe) dotrzeć do publikacji dziennikarza, naukowców zajmujących się problematyką polsko-niemiecką.
- Istotną rolę w tłumaczeniach pełnią realia czasowe. Niejednokrotnie i w tym zakresie potrzebna jest po prostu wiedza lub strategie rozwiązywania problemów.
P r z y k ł a d 6: Na podstawie tekstów należy zwracać uwagę studentów na różnice stref czasowych, np. w odniesieniu do dnia zakończenia II wojny światowej (8 czy 9 maja 1945?) lub lądowania człowieka na Księżycu (20 czy 21 lipca 1969?).

Istotną sprawą jest przygotowanie warsztatu tłumacza. Składa się na to gromadzenie wszelkich informacji w postaci publikacji prasowych, stron internetowych, banków danych, tekstów paralelnych, tytułów filmów czy książek obcojęzycznych w ich tłumaczeniach (np. *Przeminęło z wiatrem* czy *Tańczący z wilkami* w wersji niemieckiej)³. Risku (1998 za: Nord 2002: 61) zwraca uwagę na konieczność kształcenia sprawności selektywnego korzystania z materiałów pomocniczych, aby strategie rozwiązywania problemów były jak najbardziej ekonomiczne⁴.

Przytoczone przykłady stanowią jedynie wycinek czynności pozajęzykowych, które tłumacz (w zależności od zlecenia translatorycznego) musi wykonać, aby należycie dokonać przekładu. Z punktu widzenia dydaktyki przekładu należy ściśle ze sobą połączyć kształcenie wymienionych na początku tego artykułu kompetencji translatorycznych z rozwijaniem kompetencji rozwiązywania problemów, szczególnie na płaszczyźnie pozajęzykowej. Problem musi głównie wynikać z tekstu przeznaczonego do tłumaczenia, choć – jak już wcześniej wspomniałem – przygotowanie do tłumaczeń ustnych wymaga od tłumacza antycypacji ewentualnych trudności, które w trakcie tłumaczenia mogą się pojawić.

³ W wypadku tytułów filmów czy książek problemem translatorycznym może być brak informacji, czy dana pozycja została wcześniej przetłumaczona na dany język i jest powszechnie uznawana.

⁴ Zarówno w tej, jak i w innych pracach niemieckojęzycznych pojawia się pojęcie *Recherchestrategien* (strategie poszukiwania informacji).

Literatura

- Dąmbska-Prokop, U. (red.), 2000, *Mała encyklopedia przekładoznawstwa*, Częstochowa.
- Grotjahn, R., 1997, „Strategiewissen und Strategiegebrauch. Das Informationsverarbeitungsparadigma als Metatheorie der L2-Strategieforschung”, [w:] *Strategien und Techniken beim Erwerb fremder Sprachen*, red. U. Rampillon, G. Zimmermann, Ismaning, s. 33–76.
- Hejwowski, K., 2004, *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, Warszawa.
- Knauer, G., 1998, *Grundkurs Übersetzungswissenschaft Französisch*, Stuttgart-Düsseldorf, Lipsk.
- Lörscher, W., 1997, „Übersetzungskompetenz und prozessuale Zugangsformen zum Übersetzen”, [w:] *Modelle der Translation. Festschrift für Albrecht Neubert*, red. G. Wotjak, H. Schmidt, Frankfurt/M., s. 107–122.
- Nerlicki, K., 2003, „Wiedza deklaratywna i proceduralna w kontekście rozwoju kompetencji translatorycznej”, [w:] *Teoria i dydaktyka przekładu*, red. K. Hejwowski, Olecko, s. 211–222.
- Nord, B., 2002, *Hilfsmittel beim Übersetzen. Eine empirische Studie zum Rechercheverhalten professioneller Übersetzer*, Frankfurt/M. i in.
- Risku, H., 1998, *Translatorische Kompetenz. Kognitive Grundlagen des Übersetzens als Expertentätigkeit*, Tybinga.
- Wills, W., 1992, *Übersetzungsfertigkeit. Annäherung an einen komplexen übersetzungspraktischen Begriff*, Tybinga.
- Wirt, H. P., 2001, „Übersetzen und Zeitverwaltung – ein Baustein zur praktischen Übersetzerausbildung”, [w:] *Lehr- und Übungsbuch zur deutsch-polnischen und polnisch-deutschen Übersetzung*, red. R. Lipczuk, E. Leibfried, K. Nerlicki, S. Feuchert, Szczecin, s. 17–21.
- Zaliwska-Okrutna, U., 2003, „Czy mężczyzna może być tłumaczem?”, [w:] *Teoria i dydaktyka przekładu*, red. K. Hejwowski, Olecko, s. 177–188.

Non-linguistic translation activities – some didactic implications for translator training

(summary)

The article discusses the problems of non-linguistic activities connected with translating. In the first part the author analyses the development of problem solving competence through strategies employed in translating. The strategies are necessary to solve linguistic as well as non-linguistic translation problems. In the process of acquiring competence as the translator or interpreter it appears significant for students to know factors (e.g. time), specific translation tasks (spoken vs. written translation) that determine translation activities. Furthermore, it may be useful for students to know tools used while problem solving. The paper finally presents some examples of non-linguistic problems (German-Polish), which can help students to understand and practise the non-linguistic translation activities.